

Szitznyainé Gottlieb Éva

Önkorrekciós jelenségek magyar nyelvvizsgadolgozatokban

1. Bevezetés

Dolgozatomban magyarul tanuló külföldiek felsőfokú vizsgadolgozataiban észlelt önkorrekciós jelenségeit elemzem, leszűkítve a vizsgálatot a magyar mint idegen nyelv nyelvvizsga íráskészséget mérő feladataiban előforduló önkorrekciós hibajelenségekre.

Egy korábbi dolgozatban a magyar anyanyelvű nyelvvizsgálók német vizsgadolgozataiban észlelt önkorrekciós hibáit vizsgáltam. A magyart mint idegen nyelvet tanulók hibajavítási mechanizmusainak feltárása lehetőséget teremt az összevetésre és általánosítható következtetések levonására az idegen nyelvű írásban megfigyelhető önkorrekciós mechanizmusok kérdésében.

2. Hibakutatás a pszicholingvisztikában

A hiba a hibakutatás önálló tudományággá alakulásának kezdeteitől központi helyet kap a pszicholingvisztikában. Míg a normális működés során rejtve maradnak ezek a folyamatok, a fonetikai, fonológiai, morfológiai, lexikális és mondattani funkciók zavara során bepillantást nyerhet a kutató az agy működési mechanizmusába. Az a feltételezés általánosan elfogadott, hogy a hibás és hibátlan nyelvi folyamatokat azonos kognitív mechanizmusok működtetik az agyban. A gondolkodás és a nyelv működéséről szóló elméletek a megfigyelt hibák alapján jöttek létre, mint a legismertebb, Levelt modellje is. Scaramazza (1997, 249) szerint a beszédproduktív elméletek valamennyien egyetértenek abban, hogy „a szemantikai, a szintaktikai és a lexikai formára vonatkozó információk független reprezentációs szinteket alkotnak, és ezekhez a reprezentációs szintekhez több lépcsőben történik a hozzáférés.”

Míg az anyanyelv esetében egy mentális lexikonról beszélünk, az idegen nyelv vagy nyelvek esetében az idegen nyelvi mentális lexikon működését kell feltételeznünk. Az anyanyelvi beszédproduktív kísérő hibák és az idegen nyelvi nyelvhasználatra jellemző tévesztések okai eltérőek, annak ellenére, hogy részben hasonló hibák észlelhetők. Az idegen nyelvi hibák egy része intralingvális eredetű, tehát az idegen nyelvből eredő, a hibák másik csoportja interlingvális hiba, amely az anya-

nyelv és az idegen nyelv közötti hatásra (cross linguistic influence) vezethető vissza. Van olyan felfogás (Selinker 1969), amely szerint a hibák az anyanyelv és az idegen nyelv elemeiből álló, a nyelvtanuló fejében kialakult folyton változó és formálódó köztes nyelvre jellemző folyamatok és stratégiák következtében jönnek létre. Az intra- vagy interlingvális hibák arányának kérdésében a nyelvspecifikusságot éppúgy meghatározónak tekinti a szakirodalom, mint a nyelvtanulás időtartamát, illetve a tantermi nyelvtanulás vagy a célnyelvi környezetben történő nyelvsajátítás közötti különbség szerepét. Befolyásolhatja az intra- és interlingvális hibák arányát a kiinduló és célnyelv közötti távolság is: egy több országra kiterjedő vizsgálat igazolta azt a hipotézist, amely szerint – az indoeurópai anyanyelvű, angolul tanuló nyelvtanulók hibáival összehasonlítva – az agglutináló, magyar anyanyelvű angolul tanuló dolgozataiban az anyanyelvi transzferre visszavezethető hibák száma kevesebb, mint a német és svéd anyanyelvűek esetében. A magyar anyanyelvű nyelvtanulók hibáinak mindössze 19 százaléka volt az első nyelvi hatásra visszavezethető, szemben a német anyanyelvűek 39, a svéd anyanyelvűek 41 százalékaival.

Amíg a beszédprodukciónál, különösen a spontán beszéd megakadás-jelenségeit széles körben kutatják, egyes kutatók az íráshibákat pszicholingvisztikai megközelítésből vizsgálva az íráshibákra is kiterjesztik a megakadás-jelenség fogalmát, bár meg kell jegyezni, hogy a megakadás-jelenség kifejezést elsősorban a spontán beszéddel kapcsolatban használja a magyar nyelvű szakirodalom.

3. Helyesírási autonómia vagy fonológiai közvetítés

Vannak nyilvánvaló eltérések, amelyek írásban nem fordulhatnak elő, és kizárólag a szóbeliség jellegzetességeire vezethetők vissza: pl. a spontán szóbeli beszédprodukciónál gyakran megszakító szünetek, hezitálások, fonémák és üres lexikai elemek. Hasonlóképpen meghatározzák a beszédhibák jellegét az adott nyelvre jellemző fonotaktikai viszonylatok, azaz egyes hangkapcsolatok gyakoribb vagy ritkább előfordulása abban a nyelvben jellegzetes fonémátévesztésekhez vezethet. Ezzel szemben írásban, elvben bármilyen graféma-kombináció elképzelhető. Érthető módon a hangzó és írott korpuszokban detektált hibák részben eltérőek. A hibák egy másik csoportja viszont teljesen azonos mintázatot követ. Erről a jelenségről kétféle felfogás alakult ki a pszicholingvisztikai szakirodalomban:

- a fonológiai közvetítés hipotézise, amely az írásban előforduló hibákat az orális nyelvi hibákból vezeti le;
- az ortográfiai autonómia hipotézis szerint a helyesírási és fonológiai lexéma reprezentációk egymástól függetlenül jönnek létre.

Caramazza (1997) kísérletei, amelyeket olyan afáziás betegekkel végzett, akiknél a fonológiai rendszert súlyos károsodás érte, a helyesírási információ független reprezentációját igazolják, ezek a betegek képesek voltak a szavak helyes írásbeli formáját reprodukálni. Problémaként merül fel, hogy az írott és a hangzó korpuszok vizsgálata elkülönülten folyik.

4. A kutatás kérdései

A C1 szintű, felsőfokú írásprodukciónál létrejött hibák jelentős részénél képes az önkorrekcióna a nyelvvizsgáló. Az önkorrekción vizsgálata, az önkorrekción hibák rendszerezése során bepillantást nyerhetünk a mentális lexikon működésébe, bár Navracics (2007, 14) felhívja a figyelmet arra, hogy „a mentális lexikon nyelvspecifikus, vagyis feltételezhető, hogy az adott nyelv struktúrája, típusa függvényében más-más rendezettségű a nyelvet beszélő egyén mentális lexikona.” A felsőfokú német írásbeli önkorrekción vizsgálata alapján erre a nyelvtudásszintre jellemző a grammatikai önkorrekción rendkívül kis száma, összefüggésben azzal, hogy a magyar anyanyelvű németül nyelvvizsgálók egyéb, általuk nem javított grammatikai, morfoszintaktikai hibáinak száma is csekély. Az önkorrekción hibák a grafémajavítások és tévesztések terén rejtve maradhatnak a tanár előtt. Nagyobb hangsúlyt kapnak a korpuszban a lexikai szemantikai területen megjelenő javítások. A jelen vizsgálat célja annak megállapítása, vajon a magyar nyelvet tanulók a felsőfokú vizsgán milyen önkorrekción mechanizmusokat alkalmaznak.

5. Hipotézisek

1. A nyelvtudás szintje és az önkorrekción közötti összefüggés a magyar mint idegen nyelv esetében is kimutatható. A magasabb tudásszinttel együtt a javított hibák nyelvi szintje is megváltozik, a nagyobb szókinccs következtében több lexikai elem kerül javításra, összetettebb grammatikai és szintaktikai egységeket képes kijavítani a nyelvi tudatosság tekintetében fejlettebb nyelvhasználó.

2. Feltételezhető, hogy az írásbeli önkorrekción eltérő jellegzetességeket mutat a különféle nyelvekben, ezért a grammatikai javítások terén a magyarra jellemző sajátos magyar egyeztetés, a határozott és határozatlan ragozás, az ige paradigmái okozzák a legtöbb problémát a magyarul tanulóknak, így várhatóan ezeket a hibákat javítják nagy számban.

3. A német vizsgadolgozatokban szignifikáns különbség mutatható ki a magasabb szintű nyelvtudásra jellemző hibák esetében, a középfokú vagy annál alacsonyabb szintű nyelvtudással rendelkezők hibáival ellentétben, a C1 szintre jellemző a lexikai hibajavítások nagy száma. A betűhibák előfordulása a lexikai hibákkal megegyező számú. A fenti jelenségből kiindulva a vizsgált magyar mint idegen nyelv dolgozatokban a betűhibák és a lexikai hibák túlsúlya feltételezhető.

4. Kevesebb grammatikai hiba várható.

5. A grammatikai hibák nyelvspecifikusak: a grammatikai hibák területén megjelennek a magyar mint idegen nyelv közismert nehézségei.

6. Korpusz és módszer

Az egynyelvű ECL-nyelvvizsga kétféle, magyar nyelven írt összesen 74 vizsgázoí dolgozatából kigyűjtött önkorrekcíós hiba alkotja a korpuszt. Az összesen 158 informális levél feladatban 648 hiba fordult elő. Nem lehetett valamennyi hibát és valamennyi dolgozatot értékelni, a vizsgakörülmények között készült írásművek esetében ugyanis csak azokat a hibákat lehetett figyelembe venni, amelyeknél a hiba is olvasható volt, viszont ez nem állt fenn, ha a hibajavítás satírozással vagy hibatörölő festékkel történt.

Bár a hiba és az önkorrekcíó a nyelv valamennyi szintjén megjelenhet, az egyik legismertebb osztályozási mód, a nyelvi szintek szerinti felosztás, a grammatikai, szintaktikai, lexikai, pragmatikai és helyesírási hibákat megkülönböztetve bizonyos problémákat vet fel. Számos esetben ugyanis a nyelvtani kategóriák túl merevek ahhoz, hogy a hibát egyértelműen klasszifikálni lehessen. A másik probléma az, hogy a hibák döntő része több okra visszavezethetőnek bizonyult. Nem ismervén a szerző szándékát több esetben nem lehetett éles határvonalat húzni a lexikai és a szemantikai hiba között. A nyelvi szintek és a hibák formai jellemzői alapján kialakított mátrix pontosabb osztályozást tett lehetővé, a kihagyás, hozzáadás, átrendezés és szelekció kritériumpontjainak a nyelvi szintekkel ellentétben valamennyi grammatikai és lexiko-szemantikai hiba megfeleltethető volt, a helyesírási hibák esetében viszont új kategóriák jelentek meg. Ugyancsak mellőzni kellett azt a további osztályozási aspektust, hogy a hibát a nyelvtanuló ismeretei felől megközelítve kompetencia-hibának, (error), ha pedig az adott írásprodukcíóban téves reprodukció jött létre, performancia-hibának tekintsük (mistakes), mivel az idegen nyelvű írásprodukcíó során végrehajtott önkorrekcíó a nyelvtanulói tudatosságtól elválaszthatatlan, így a vizsgált hibák esetében a kompetenciahiba nem értelmezhető.

7. Eredmények

Az alábbi táblázat szemlélteti a hibák számarányát. Pragmatikai hiba nem fordult elő, ami a feladatszabással magyarázható: a levélírás szempontjait figyelembe véve a nyelvvizsgálók nem követték el olyan pragmatikai hibákat, amelyeket javítottak volna, s az általunk nem javított hibák között is csak elvétve fordult elő pragmatikai hibának tekinthető regisztrertévesztés.

Ortográfiai hiba	Morfoszintaktikai hiba	Lexiko-szemantikai hiba
218	65	365
33%	10%	56%

7.1. Helyesírási hibák

A 218 hiba közel 40 százaléka olyan hiba, amelyet a „megbotlik a toll” (*slip on the pen*) kifejezéssel lehet leírni. Az író megvastagít egy-egy grafémát, vagy változatlan formában újraírja akár az egész szót vagy egy grafémakapcsolatot – föltehetően abban a hiszemben, hogy nem lehet elolvasni az adott betűt vagy betűcsoportot. A hiba észlelhető volt valamennyi dolgozatírónál; nem volt számottevő különbség azok között a vizsgázók között, akiknek anyanyelvére az arab betűs írás jellemző, mint az olasz, lengyel, cseh, angol és német és a másfajta írásmódot használó pl. orosz, japán és arab anyanyelvű nyelvvizsgálók esetében. A hibák nagy száma arra utalhat, hogy az idegen nyelven való írásbeli kommunikáció még a magas szintet elért nyelvtanuló esetében is grafomotorikus zavarokhoz vezet. A korábbi vizsgálat a német vizsgadolgozatokban hasonló számarányban mutatta ki a jelenséget.

A 2. számú táblázatban látható, hogy ez a sajátos hiba gyakori szavak esetében éppúgy megjelenik, mint a ritkább betűkapcsolatoknál, a szó eleje vége és közepe egyaránt érintve lehet. Nem meglepő, hogy az olyan magyar grafémák megakadás-jelenségeket indukálnak, mint az ékezetes magánhangzók, a csak a magyarra jellemző *cs* és *sz* grafémasor, vagy a hosszú mássalhangzók, hanem a vizsgázók által leggyakrabban leírt *a* és *az* névelők esetében is. Megakadás-jelenségek fordultak elő azoknál a grafémáknál is, amelyek a vizsgázó anyanyelvében és a magyarban ugyanakkor a fonémának az írásbeli jegyeit képezik. (A feladatszabás lehetőséget teremtett arra, hogy megtudjuk a nyelvvizsgáló anyanyelvét).

Javítás a szó elején	Javítás a szóban	Javítás szóvégi helyzetben
a h ogy szerette az tehetség c satlakozás	min th a nálunk becsületes büszke k ommunista hagyomány s orai le h etne sokszor közsférá a n tanul j on szeretik	D e terület e n fogok sokan nagy o n marad j öngyilkosok

7.2. Grafémaszintű hibák

A másik nagy hibacsoport e területen az átrendezési, vagy sorrendiségi hiba. Ezek közül a leggyakoribb az anticipáció, ami nem meglepő, hiszen a nyelvi tervezési folyamat előbbre tart, mint az írásbeli kivitelezése. Az anticipáció során egy később leírandó graféma előbb jeleni meg.

„ <i>meghülülés</i> ” meghülyülés	„ <i>kip</i> ” kikapcsolódik
„ <i>mastanában</i> ” mostanában	„ <i>ten</i> ” területen
„ <i>nogyan</i> ” nagyon	„ <i>napilab</i> ” napilapban
„ <i>mem</i> ” nem	„ <i>eh</i> ” elhagyja
„ <i>politá</i> ” politozálás	„ <i>néne</i> ” német
„ <i>bodok</i> ” boldogok	„ <i>igege</i> n” idegen
„ <i>bege</i> ” bélyegeg	„ <i>pobléma</i> ” probléma

Előfordulhat, hogy az anticipáció a szóhatáron átnyúlik:

„*javolni fog*” javulni fog

„*bizam abban*” bizom abban.

Perszerveráció, egy korábbi elem megjelenése mindössze két esetben fordult elő:

„*bizonyos hangyulat*” hangulat

Kevésbé jellemző a korpuszra a kihagyás. „*össe*” összesen „*vegye egyet*” vegyen egyet,

„*so*” szólni, „*kand*” kanadai

7.3. Morfoszintaktikai hibák

A mikrotervezés összehangolatlanságára visszavezethető kis számú morfoszintaktikai hibák a magyar dolgozatokban néhány hibatípusra korlátozódnak – annak ellenére, hogy különböző anyanyelvűeknél fordultak elő.

A sorrendiségi hibák alkotják a legnagyobb csoportot a dolgozatokban. Megfigyelhető a jelzős szó szerkezetekben, hogy a jelzett szót írják le először, a

szó szerkezet alárendelt tagját utóbb válogatja hozzá a mentális lexikonból a vizsgázó. Pl. oktatást → jó minőségű oktatást, a történetét → Magyarország történetét, a történelmi → a szovjet történelmi, a vizsgát → a felvételi vizsgát, feltételek → visszafizetési feltételek, felelni a kérdésekre → a történelemmel kapcsolatos kérdésekre.

A várakozással ellentétben kevés nyelvtani hibát javítanak. A hibák túlnyomó része szelekciós hiba, nem a megfelelő toldalék kerül kiválasztásra. Az alábbi példákban is látható, hogy elsősorban az igeragozás területén fordulnak elő önkorrekciónok.

segítettem → segítetek, *fizetik* → fizetnek, *tudja* → tudnak, *ír* → írja, *tanulta* → tanulnak, *meg kell meg kell szokjad* → megszoknod → megszokni, *akarnak* → akarnák, *szeretnék* → szeretném, *tudom* → tudtam, *gazdagodik* → gazdagodnak, *érdeklő* → érdekel.

Kisebbszámú fordult elő egyeztetési hiba, amely különösen az indoeurópai anyanyelvűeknek jelenthet problémát: számos *adatok* → adat, *összes történészek* → összes történész.

A várakozással ellentétben alig fordult elő a főnévi toldalék javítása: *Magyarországban* → Magyarországon, névelőjavítás: *a Tibi* → Tibi, az *egy* névelő törlése.

7.4. Lexikai-szemantikai hibák

A javítások szó, szintagma és mondat szinten valósulnak meg.

A szójavítások minden szófajra jellemzőek. A téves szólehívásokban rendszeresség figyelhető meg, a mentális lexikonban a szavak tárolására utalnak az alábbi javítások.

Szinonima:

kis → kicsi, *jó* → színvonalas, *intelligensebb* → okosabb, *hatalmas* → óriási, *magán* → privát, *jó régi* → bevált, *vagyis* → illetve, *máskor* → a jövőben, érzem gondolom

csinált művelt, *lehet* → történhet, *csinálni* → foglalkozni,

Elvétve más típusú rendeződésekre utalnak a javítások:

– hiperonima: *emberek* → gyerekek

– szóalaki hasonlóság: *történetét* → történelmét, *indítani* → irányítani,

– antonima: *jönnek* → mennek, *hallottuk* → olvastuk

A szintagma és mondat szintű javítások feltehetően az újraolvasás során keletkeztek, nem hibajavítások, hanem stilisztikai változtatások. Pl. *hatni erre a folyamatra* → befolyásolni a folyamatot, *úgy gondolom* → arra számítottam, *nem fizettem* → Ön nem kapta volna meg a pénzt, *nincs* → nem alakult ki, *ön is tudja* → közismert dolog.

8. Összegzés

A különböző anyanyelvű 74 nyelvvizsgáló dolgozatában az önkorrektációs hibák hasonló mintázatot mutatnak, s hasonlóan a magyar anyanyelvűek német nyelvű dolgozataihoz a hibák nagy része a lexikai hozzáférés zavarára mutat. Az önkorrektáció rávilágít a mentális lexikonban tárolt szavak közötti rendszerszerűsége. Kimagaslóan nagy a szinonimák aránya, de egyéb, antonim és hiperonim rendezettség is lehet következtetni.

A magyar anyanyelvű nyelvvizsgálókhoz hasonlóan, akik német nyelvű írásukban voltak bizonytalanok, a magyarul vizsgázók is nagy számban követnek el betűtévesztéseket. Bár általánosítható következtetések levonására nem elegendő a korpuszban összegyűjtött hibaszám, de feltételezhető, hogy az idegen nyelven való írás, mint grafomotorikus tevékenység a nyelvtanulók számára nagy nehézséget jelent még a C1 szintű nyelvtudás esetében is, erre utalhat a graféma szintű javítások nagy száma.

IRODALOM

- AITCHINSON 1997. *Wörter im Kopf*. Tübingen, Niemeyer
- DULAY, H. and BURT, M. 1974. National sequences in child second language acquisition. *Language Learning*, 24, 37–53.
- GÓSY Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest, Corvina
- GÓSY Mária 2002. Megakadás-jelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamataiban. *Magyar Nyelvőr* 126: 192–203.
- HEGEDŰS Rita 2004. *Magyar nyelvtan*. Budapest, Tinta Könyvkiadó
- JUHÁSZ János 1970. *Probleme der Interferenz*. München, Max Hueber
- KLEPPIN, Karin 1998. *Fehler und Fehlerkorrektur*. Berlin, Langenscheidt
- LENGYEL Zsolt 1979. *A pszicho- és szociolingvisztika helye az anya- és idegen nyelvek oktatásában. Módszertani segédanyagok*, Debrecen
- LENGYEL Zsolt 1993. *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó
- NAVRACSICS Judit 2002. Interjú François Grosjeannel a kétnyelvűségről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* II./1: 103–115.
- NAVRACSICS Judit 2007. A kétnyelvű mentális lexikon. Budapest, Balassi Kiadó
- RICKHEIT–SICHELSCHMIDT–STROHNER 2002. *Psycholinguistik*. Tübingen, Stauffenburg Verlag
- SELINKER L. 1972. Interlanguage. In: *IRAL* 10/2: 209–231.
- WODE, H. 1993. *Psycholinguistik*. Ismaning, Max Hueber Verlag

Szitnyai-Gottlieb, Éva

**Analysing disfluency phenomena in Hungarian as a second language
using written C1 level language exam tests**

Just like in the case of spoken discourse, production disfluency phenomena often interrupt the continuity of written communication, too. Investigating disfluency phenomena in writing, such as various slips of the pen, misspellings, unintended repetitions, grammatical and lexical mistakes, you can experience the way the mind creates the language, which remains unrevealed in case of faultless continuous writing. Disfluency signs offer us the change to look into the mental lexicon of a given person based on the language examinees' self-corrected mistakes in their advanced level written textual production in Hungarian as a second language.